

برنامه‌ریزی راهبردی توسعه محلات دارای فقر شهری با استفاده از تکنیک «تحلیل عرصه‌های تصمیم‌گیری مرتبط» (AIDA) مورد مطالعه: محلات منطقه ۷ شهر تهران

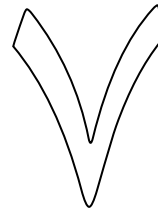
طاهر پریزادی*

احمد زنگانه**

سپیده صالحی***

تاریخ پذیرش: ۹۵/۶/۲۰

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۲/۲۲

چکیده

گسترش شهرها با ساختار فضایی نامنسجم و از هم‌گسیخته، موجب تمرکز نامعقول امکانات و خدمات در بخش‌های مختلف شهر و توسعه اقتصادی-اجتماعی نابرابر در آن‌ها شده است. گستره‌های فقر، بخش جداناپذیری از جوامع شهری روزگار معاصر ما را تشکیل داده‌اند که به دلیل تبعات سوء آن، جلوگیری از گسترش این پدیده، شناخت دقیق پهنه‌های ناتوان شهرها و مناطق، مورد توجه جوامع جهانی و محلی قرار گرفته است. منطقه هفت شهر تهران از جمله مناطقی است که فضای محلات آن نمود عدم تعادل کالبدی-فضایی و وجود گستره‌های فضایی فقر در آن است. هدف پژوهش حاضر، شناسایی محلات دارای فقر شهری به لحاظ ابعاد مختلف فقر شهری (کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مدیریتی) و ارائه برنامه راهبردی به‌منظور توسعه محلات هدف در منطقه هفت شهر تهران است. با توجه به ماهیت مسئله، روش انجام دادن این پژوهش، تحلیلی-کاربردی است که به منظور دستیابی به این هدف، داده‌های کمی به‌دست‌آمده از منابع مختلف، تبدیل به شاخص شده است و از ۵۰ شاخص در قالب ۵ بعد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و مدیریتی به ترتیب

* عضو هیئت علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه خوارزمی تهران

Tparizadi@yahoo.com

** عضو هیئت علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه خوارزمی تهران

zanganeh45@yahoo.com

*** دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه خوارزمی تهران

S_salehi_t@yahoo.com

اولویت، استفاده شد. به دلیل تفاوت در نوع داده‌ها و هدف تحقیق، به منظور شناسایی محلات دارای فقر شهری، از بلوک آماری سال ۱۳۹۰ و نقشه کاربری اراضی منطقه ۷ در محیط نرم‌افزار ArcGIS ، SPSS و EXCEL ، وزن‌دهی شاخص‌ها بر اساس نظر اساتید و در راستای سطح‌بندی (رتبه‌بندی) گستره‌های شناسایی شده از مدل Topsis استفاده شده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که محلات خواجه نظام غربی و خواجه نظام شرقی به‌منزله محلات مسئله‌دار (دارای فقر شهری) انتخاب و با توجه به شرایط دو محله به ارائه راهبرد و سیاست‌های توسعه‌ای با استفاده از تکنیک تحلیل عرصه‌های تصمیم‌گیری مرتبط (آیدا)، به تولید پروژه‌های راهبردی در محلات هدف پرداخته شده است و از دیگر نتایج، این است که بعد اجتماعی و بعد فرهنگی محلات هدف نسبت به سایر ابعاد در شرایط نامساعدتری قرار دارند.

واژه‌های کلیدی: برنامه‌ریزی راهبردی، توسعه محلات، تکنیک تحلیل عرصه‌های تصمیم‌گیری مرتبط (AIDA) ، فقر شهری، منطقه ۷ شهر تهران

طبقه‌بندی JEL: H53, I25, I32, O21, P21

۱. مقدمه

شهرهای قرن بیست و یکم بدون تردید با چالش‌های بزرگی مواجه خواهند بود که یکی از مهم‌ترینشان تمرکز فقر در آن‌هاست. فقر شهری، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، با سرعت بیشتر و حجم بالاتری در حال گسترش است (UNFPA, 2007). طی سال‌های گذشته، توجه به فقر عمدتاً معطوف به مقیاس‌های بین‌المللی، منطقه‌ای و روستایی بوده است. امروز این توافق وجود دارد که بعد تهدیدآمیز فقر متمرکز در شهرها از مهم‌ترین مسائل در توسعه انسانی است. فقر نتیجه نابرابری زیاد اقتصادی-اجتماعی است. از این منظر، مناطق شهری را تضادهای اقتصادی، کالبدی، فرهنگی، مدیریتی و اجتماعی مشخص می‌کند (Moser, 1996). این تضادها باعث شکل‌گیری نابرابری در توزیع فضایی امکانات در سطح بلوک‌های شهر می‌شود و به نوعی به نابرابری فضایی می‌انجامد. به دلیل رشد فقر شهری و عمیق‌تر شدن شکاف طبقاتی در شهرهای بزرگ، گروه‌های کم‌درآمد در قالب اجتماعات محلی و در فضاهای جغرافیایی خاص شکل گرفته‌اند. این گروه‌ها از روند کلی توسعه برکنار مانده و به اصطلاح، به حاشیه رانده شده‌اند (ایراندوست، ۱۳۸۷). آنچه که در مقوله فقر، در حوزه شهرشناسی اهمیت می‌یابد "تبلور فضایی فقر" در شهرهاست. "تبلور فضایی فقر" در شهرها را می‌توان در قالب شکل‌گیری و بسط گستره‌های فقر، بافت‌های فرسوده، بافت‌های ناکارآمد، اسکان غیررسمی و حاشیه‌نشینی با مشکلات حاد در خصوص مهاجران فقیر، بیکاری، اشتغال کاذب، بار تکفل بالا، خشونت و ناامنی و مواردی از این دست مشاهده کرد (مرصوصی، ۱۳۸۳؛ پالیزبان، پیران ۱۳۸۹، ۱۳۸۱؛ بمانیان

و رضایی‌راد، ۱۳۸۸). "پهنه‌های فقر" با اشکال، عناوین و علل شکل‌گیری متفاوت خود در شهرها ناظر بر محل اسکان بخشی از جمعیت است که از لحاظ دستیابی به خدمات و امکانات شهری با محدودیت‌هایی روبه‌رو بوده‌اند و کیفیت زندگی در ابعاد مختلف آن (اجتماعی، اقتصادی، کالبدی - فضایی و محیطی) از شرایط مطلوبی برخوردار نیست (راغفر و ابراهیمی، ۱۳۸۶). افزایش سریع جمعیت توأم با گسترش شهرنشینی و شهری شدن جهان در کشورهای مختلف، به‌ویژه کشورهای جهان سوم مشکلات فراوانی ایجاد کرده است. سرعت و اندازه رشد شهری و شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه به‌مراتب بیش از سایر کشورها بوده است (برک پور، ۱۳۸۶). در حالی که ۳۱،۴ درصد از جمعیت کشور در سال ۱۳۳۵ در شهرها زندگی می‌کردند، این رقم در سال ۱۳۵۵ به ۴۷ درصد (نظریان، ۱۳۸۸) و در حال حاضر به ۷۱ درصد رسیده است (نتایج اولیه سرشماری ۱۳۹۰). تمرکز اقتصادی در برخی از مناطق کشور مانند تهران و برخی کلان‌شهرهای منطقه‌ای، توزیع نامتعادلی از رشد اقتصادی و جمعیتی را در مناطق مختلف کشور پدید آورده است. این مناطق جاذب اصلی فعالیت و جمعیت بوده و بخش زیادی از رشد اقتصادی، منابع تولیدی، نیروی انسانی و سرمایه‌گذاری را به خود اختصاص داده‌اند (ارجمندنیا، ۱۳۷۰). در نتیجه این شهرها به طور نسبی بیش از حد بزرگ‌تر از دیگر شهرها شده‌اند (زبردست، ۱۳۸۶). دوگانگی اقتصادی و ناهمگونی‌های فضایی در این شهرها تشدید شده و در دو سطحی شدن زندگی شهری تجلی یافته است (صرافی، ۱۳۷۹). بررسی وضعیت فقر در هر جامعه و آگاهی از آن، اولین قدم در برنامه‌ریزی برای مبارزه با فقر و محرومیت است (عرب مازار و حسینی نژاد، ۱۳۸۳). سنجش فقر به درکی از روند تحولات فقر منجر می‌شود و در طول زمان، تصویری منسجم از فقر ارائه می‌دهد (راغفر و ابراهیمی، ۱۳۸۶). در نتیجه، برنامه‌ریزان می‌توانند تصمیمات لازم را اتخاذ کنند و اقدامات لازم را انجام دهند. شناخت پیچیدگی روابطی که اکنون بر زندگی شهری و فضای شهرها (محلات) حاکم است، از نخستین وظایفی است که در تدوین برنامه‌های توسعه باید به آن توجه کرد. بنابراین شناسایی وضعیت گستره‌های فقر و ارائه پروژه‌های

راهبردی به منظور توسعه محلات دارای فقر از ضرورت‌های اساسی است. لذا در این پژوهش، براساس اطلاعات آماری موجود، توزیع فضایی گستره‌های فقر در محلات منطقه ۷ شهر تهران با استفاده از شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، کالبدی و مدیریتی شناسایی و سپس برنامه‌ریزی راهبردی برای محلات دارای فقر شهری (هدف) است.

۱-۱. سؤالات اصلی تحقیق

۱. گستره‌های فضایی فقر در محلات منطقه ۷ شهر تهران چگونه است؟
۲. کدام یک از محلات ناتوان شهری در منطقه ۷ شهر تهران دارای اولویت برنامه‌ریزی هستند؟
۳. پروژه‌های توسعه‌ای و تغییری در راستای تعادل و توسعه محلات دارای فقر شهری با استفاده از تکنیک آیدا کدام‌اند؟

۱-۲. اهداف تحقیق

۱. شناسایی گستره‌های فقر محلات منطقه ۷ تهران به لحاظ ابعاد کالبدی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و مدیریتی.
۲. ارائه راهبردها، سیاست‌ها و پروژه‌های توسعه‌ای و تغییری به منظور توسعه محلات دارای فقر شهری.

۲. پیشینه پژوهش

فقر شهری در واقع از انقلاب صنعتی و همزمان با مهاجرت روستاییان و اسکان آن‌ها در محیطی نامناسب از نظر نحوه سکونت و اشتغال، شدت یافته است (روستایی، احدنژاد، اصغری زمانی و زنگنه، ۲۰۱۲). اما موضوع فقر شهری از زمان‌های گذشته کانون توجه محققان بوده است؛ به طوری که تفکر در زمینه شناخت فقر توسط جغرافیدانان را می‌توان به جغرافیدانان آنارشیت نسبت داد. در دهه‌های بعد، دیوید هاروی با مطالعه فقر و نابرابری اجتماعی در کتاب معروف خود با عنوان عدالت اجتماعی و شهر، ماندگار شد. در بسیاری از کشورها، به ویژه در کشورهای در حال توسعه، فقر موضوعی چالش‌برانگیز در برنامه‌ریزی‌های

کلان‌کشوری است، اما عمده پژوهش‌ها، معطوف به شناخت فقر به مفهوم کلی بوده یا در صورت توجه به فقر شهری و روستایی موضوعات کلان را در روش‌شناسی موضوع دخالت داده است. از مهم‌ترین پژوهش‌های صورت‌گرفته در مورد فقر مربوط به اقدامات بانک جهانی، سازمان بین‌المللی کار، سازمان فرهنگی، علمی و آموزشی ملل متحد موسوم به یونسکو، صندوق بین‌المللی توسعه کشاورزی و صندوق جمعیت سازمان (GCAP) اقدام برای مقابله با فقر ملل از مهم‌ترین سازمان‌های بین‌المللی فعال در زمینه مقابله با فقر جهانی هستند. مهم‌ترین سازمان‌های جهانی فعال در کاهش و مقابله با فقر شهری بانک جهانی، مرکز اسکان بشر سازمان ملل متحد با نمایندگی هیئات است (خامنه و دیگران، ۱۳۸۴).

اما آغاز مطالعه پدیده فقر در ایران، به طور مفصل به اواخر دهه چهل شمسی باز می‌گردد که بیشتر معطوف به توصیف زندگی ساکنان محلات حاشیه‌نشین بود. پس از انقلاب اسلامی و توجه به مباحث اسلامی در دهه شصت، مجموعه مطالعات پرویز پیران که نتایج آن به تدریج در ماهنامه اطلاعات سیاسی و اقتصادی دهه‌های شصت و هفتاد منتشر شد، در غنای مباحث نظری فقر شهری و مسکن غیررسمی و تبیین ابعاد این پدیده در کشور، بسیار مؤثر و راهگشا بود (حاج یوسفی، ۱۳۸۱). از نمونه‌های مطالعاتی می‌توان به خامنه و همکاران (۱۳۸۴)، در پژوهش خود با عنوان «درآمدی بر شناخت و سنجش فقر شهری» با روش توصیفی - تحلیلی به شناخت، سنجش و تحلیل فقر پرداخته‌اند و نتایج مطالعات آن‌ها نشان می‌دهد که ریشه‌یابی، شناخت و پهنه‌بندی فقر شهری با روش‌های کمی و کاربردی گام نخست در جهت برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری کاهش فقر است. کلانتری خلیل‌آباد و همکاران (۱۳۸۷)، در پژوهش خود با عنوان «کاربرد تکنیک AIDA در برنامه‌ریزی شهری، مطالعه موردی: مرمت بافت تاریخی شهر یزد» با روش تحلیلی-کاربردی، با توجه به مسائل و مشکلات موجود در بافت تاریخی شهر یزد و همچنین امکانات و قابلیت‌ها، اهداف به منظور مرمت و احیای بافت تاریخی تنظیم شده است و سپس با استفاده از تکنیک «تحلیل عرصه‌های

تصمیم‌گیری مرتبط» راهبردها و پروژه‌های پیشنهادی برای مرمت بافت ارائه شده است. زیاری و موسوی (۱۳۸۷) در پژوهش خود با عنوان «تحلیلی بر اندازه‌گیری و تبیین خط فقر و سیاست‌های فقرزدایی در استان یزد» با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی، تحلیل و تبیین خط فقر در استان یزد پرداختند و سیاست‌هایی برای فقرزدایی پیشنهاد کردند. نتایج مطالعات آن‌ها نشان می‌دهد که توزیع درآمد در جامعه شهری استان یزد نسبت به جامعه شهری کشور و جامعه روستایی استان، از وضعیت بهتری برخوردار است. حکمت نیا و افشانی (۱۳۸۹) در پژوهش خود با عنوان «حاشیه‌نشینان و ارتکاب جرایم اجتماعی»، پس از بررسی رابطه حاشیه‌نشینی با ارتکاب جرایم در خانوارهای ساکن شهر یزد، به این نتیجه رسیدند که افراد به دلیل داشتن مشکلات اقتصادی و کمبود درآمد (فقر اقتصادی) از یک سو و مقایسه خود با سایر شهروندان از سوی دیگر، تمایل زیادی به ارتکاب رفتار مجرمانه پیدا می‌کنند. روستایی و همکاران (۲۰۱۲) با عنوان «الگوی تطبیقی گسترش فقر در شهر کرمانشاه در دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵» با روش توصیفی-تحلیلی، روند گسترش فضایی فقر را در شهر کرمانشاه طی یک دوره ده‌ساله بررسی کردند و به این نتیجه دست یافتند که شهر به سمت قطبی شدن در حرکت است. روستایی و همکاران (۲۰۱۲) در پژوهشی با عنوان «توزیع فضایی فقر شهری در شهر کرمانشاه» با روش کمی-تحلیلی و کاربردی، به این نتیجه رسیدند که بین بلوک‌های شهر کرمانشاه نابرابری وجود دارد به طوری که فرصت‌های نابرابر اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی باعث تمایز بین ساکنان شهر کرمانشاه شده است. رفیعیان و همکار (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «تحلیل فضایی سطح توسعه‌یافتگی تهران به تفکیک مناطق شهری» با روش توصیفی-تحلیلی، به این نتیجه رسیدند که کلان شهر تهران فاقد وحدت کالبدی-اجتماعی بوده و ناهمگونی‌های فضایی بین مناطق شمالی و جنوبی آن همچون ویژگی اصلی ساختار فضایی کلان‌شهر تهران همچنان پا برجاست. رضایی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «شناسایی و ارزیابی گستره‌های فضایی فقر شهری در شهر یزد» با روش توصیفی-تحلیلی، به شناخت و تحلیل توزیع فضایی فقر در محلات شهر یزد اقدام کرده‌اند

و به این نتیجه رسیدند که ۱۲,۲ درصد از محلات شهر خیلی فقیر، ۱۹,۵ درصد فقیر، ۲۶,۸ درصد متوسط، ۳۶,۶ درصد مرفه و فقط ۴,۹ درصد در سطح خیلی مرفه قرار دارند. عزیزی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهش خود با عنوان «تحلیلی بر وضعیت فقر شهری، مطالعه موردی: مهاباد» با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی، پیمایشی، فقر را در سطح شهر مهاباد و تاثیر آن بر شهر را بررسی کرده‌اند و به این نتیجه رسیدند که معضل بیکاری در شهر، ظرفیت‌های محدود تولید، ضعف پایه‌های اقتصادی شهر از جمله عواملی هستند که باعث توزیع ناموزون منابع و افزایش فقر در مهاباد گشته و در نتیجه نابرابری‌های اجتماعی را در این شهر افزایش داده است. بمانیان و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «ارزیابی خصیصه‌های اقتصادی در شناسایی گستره‌های فقر شهری با استفاده از تکنیک‌های Delphi و Ahp، مطالعه موردی: شهر کاشمر» با روش توصیفی - تحلیلی، به این نتیجه رسیدند که از میان ۴ مؤلفه مورد بررسی (اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و محیطی)، دو مؤلفه محیطی و کالبدی بیش‌ترین همبستگی را با شکل‌گیری و بسط گستره‌های فقر داشته‌اند و مؤلفه اقتصاد با همبستگی ۵۷ درصد در رتبه سوم همبستگی با چنین گستره‌هایی قرار دارد. همچنین خصیصه درآمد خانوارها که به طور معمول به‌منزله مهم‌ترین عامل موثر در بسط چنین سکونتگاه‌هایی از آن یاد می‌شود، با ۲۲ درصد از همبستگی بالایی برخوردار نبوده است و خصیصه‌های اقتصادی دیگری چون نرخ بیکاری و میزان بار تکفل از همبستگی بیشتری در شکل‌گیری و بسط گستره‌های فقری برخوردارند.

۳. مبانی و چارچوب نظری تحقیق

الف) فقر

بی‌شک تعریفی از فقر که دربردارنده مفهومی فراگیر برای تمام شرایط باشد و در طول زمان ثابت بماند، امکانپذیر نیست؛ زیرا فقر مفهومی نسبی است که با شرایط زمانی و مکانی تعریف می‌شود (مجیدی خامنه و محمدی، ۱۳۸۴). به طور کلی فقر هنگامی در جامعه بروز می‌کند که برخی از افراد از سطح معینی از رفاه که طبق

معیارهای آن جامعه حداقل معقول تلقی می‌شود، برخوردار نباشند. بدین ترتیب ممکن است در کشوری محرومیت از امکاناتی که برای حیات ضروری است، فقر تلقی شود و در کشوری دیگر، فقر به معنای محرومیت نسبی از شرایط و امکانات زندگی معقول در آن کشور به حساب آید (پیرایی و شفیع، ۲۰۰۱). فقر پدیده‌ای است چند بعدی که با حوزه‌هایی چون اقتصاد، جمعیت‌شناسی، سیاست، روانشناسی، جغرافیا، شهرسازی و ... ارتباط می‌یابد. اساساً فقر به خواسته‌های مادی مرتبط می‌شود که به دلیل ابزارهای ناکافی در برآورده شدن حداقل نیازها در زمینه تأمین خوراک، مسکن، بهداشت و تحصیل به وجود می‌آید و این وضعیت با عدم دسترسی به فرصت‌های شغلی و اعمال تبعیض‌های مختلف حالت وخیم‌تری به خود می‌گیرد (روستایی و همکاران، ۲۰۱۲). برنامه‌ریزی توسعه سازمان ملل، فقر را در کیفیت زندگی تعریف کرده است و برای آن سه شاخص اندازه کافی درآمد، بهداشت و آموزش را بر می‌شمارد (روستایی و همکاران، ۲۰۱۲). در گزارش توسعه جهانی بانک جهانی مبارزه با فقر (۲۰۰۱-۲۰۰۲)، فقر چیزی فراتر از نابرابری درآمد انسان است، فقر همان آسیب‌پذیری، نبود قدرت و ابراز عقیده است (بانک جهانی، ۱۳۸۰).

ب) فقر شهری

فقر شهری عموماً با کارگران بیکار یا اخراج‌شده و مهاجران روستایی فقیر ظاهر می‌شود و ساختار اجتماعی و الگوی فضایی در مناطق شهری را دگرگون می‌سازد (لیو و، ۲۰۰۶). فقر شهری مجموعه‌ای از فقر انتقال‌یافته از جامعه روستایی و نیز فقر تولید و بازتولیدشده در جامعه شهری (به دلیل جابه‌جایی‌های درون شهری) را در بر می‌گیرد (صرافی، ۱۳۸۷) و با مشخصه‌هایی چون، درجات تجاری‌سازی بالا، خطرات سلامتی و محیطی بالاتر، گسیختگی اجتماعی، جرم و جنایت، تضادها و برخوردها با حکومت شناخته می‌شود (زاینال و همکاران، ۲۰۱۲). فقر شهری مفهومی چند بعدی دارد که با درآمد و مصرف کم و دیگر شرایط بد مربوط به اشتغال، مسکن، مراقبت‌های بهداشتی آموزش و حتی با موقعیت فرد در شبکه‌های اجتماعی شناخته می‌شود. همان‌طور که می‌دانیم شهرها نه تنها محلی با تراکم تولید

هستند، بلکه بخشی از بازتولید اجتماعی نیز در نظر گرفته می شوند (چن، کاولین و فولونگ، ۲۰۰۶). اما سیستم رفاهی شهر گاهی به منزله تله‌ای است که در مقابل حمله فقر شهری قرار می‌گیرد و مفاهیمی مانند محرومیت اجتماعی و انزوای اجتماعی برای توصیف چند بعدی وضعیت فقر توسعه می‌یابد (جردن و ردلی، ۱۹۹۴). در بسیاری از مطالعات کشورهای در حال توسعه، فقر شهری در چهارچوب برنامه تعدیل ساختاری بررسی شده است (امیس و راکودی، ۱۹۹۵). علاوه بر این باید اشاره کرد که به تازگی مطالعات مربوط به فقر شهری در کشورهای در حال توسعه، نباید به طور انحصاری بر مقوله‌های شهری متمرکز شود (چن و همکاران، ۲۰۰۶). بخشی از دلایل در این واقعیت نهفته است که در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، شهر سوپاپ اطمینانی برای مبارزه اقتصادی روستایی است و زمینه‌ای امیدوارکننده برای مهاجران روستا به شهر به شمار می‌رود (برنر، ۲۰۰۰).

ج) بررسی خصیصه‌های گستره فقر

گستره‌های فقر را باید بازنمود فضایی - مکانی فقر در پهنه‌های شهری معرفی کرد. شهرنشینی به شکل فزاینده در کشورهای توسعه‌نیافته در حالی با مهاجرت‌های سریع روستاییان اتفاق می‌افتد که تمامی مهاجران قادر به سکنی‌گزینی در گستره‌های مناسب شهری نبوده‌اند و به سبب فقر خود، مکان‌هایی را متناسب با درآمد انتخاب می‌کنند که دارای استانداردهای پایینی از لحاظ کیفیت زندگی هستند. در پی چنین روندی است که پهنه‌های فقر در قالب و گونه‌های متفاوت در شهرها شکل می‌گیرند و در گذر زمان بسط می‌یابند (UN_Habitat, 2005). مرور متون مختلف نشانگر تلقی نسبتاً مشابهی از پیامدها و اثرات سوء شهرنشینی فزاینده در کشورهای جهان سوم است (بمانیان و همکاران، ۱۳۸۸). انباشتگی شهری، شکاف شهری - روستایی و مهاجرت انبوه و به تبع آن بزرگ‌سازی شهری، بیکاری و اشتغال کاذب و ناقص و شکل‌گیری اقتصاد غیررسمی و معضل مسکن و فقر شهری را از جمله پیامدهای شهرنشینی در جهان سوم قلمداد می‌کنند. کمبود خدمات عمومی، مسکن نامناسب و ناکافی، پراکنده‌رویی و توسعه آلونکی، فقر شهری و بحران بهداشت را از جمله نتایج شهرنشینی شتابان ذکر

کرده‌اند (بمانیان و همکاران، ۱۳۹۰). در خلال سی سال آینده از هر سه نفر در جهان، یک نفر در مناطق حاشیة شهرها و گستره‌های فقر زندگی خواهند کرد (UN_Habitat, 2005).

د) جلوه‌هایی از گستره‌های فقر شهری

حاشیه‌نشینی، اسکان غیررسمی، بافت‌های فرسوده، بافت‌های قدیمی و تاریخی شهرهای بازمانده از چرخة توسعه شهرها که امروزه مأمّن مهاجران و فقیران شهری است. این خصیصه‌ها به طور مستقیم با ماهیت ساکنان پهنه‌های فقر که عموم آن‌ها را فقیران و مهاجران شکل می‌دهند، ارتباط می‌یابد. افرادی که عموماً از لحاظ اجتماعی و اقتصادی ضعیف هستند در مکان‌هایی از شهر سکنی می‌گزینند که از لحاظ مولفه‌های محیطی و کالبدی نابسامان و ناکارآمداند تا شاید هزینه‌های کمتری برایشان تحمیل شود (بمانیان و همکاران، ۱۳۹۰). این خصیصه‌ها را در یک دسته‌بندی کلی، می‌توان در قالب چهار مؤلفه اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و محیطی طرح کرد. گستره‌های فقر در ایران به مکان‌گزینی این پهنه‌ها در مکان‌هایی که از نظر محیطی یا مصنوع با مشکلاتی چون: قرارگیری در حریم گسل‌ها، رودخانه‌ها، دکل‌های فشار قوی برق، مناطق ناکارآمد و رهاشده شهری و وامانده از چرخة توسعه مواجه‌اند (بمانیان و همکاران، ۱۳۹۰). تعیین محدوده گستره‌های فقر از اقدامات اولیه برنامه‌ریزی و سیاستگذاری برای ورود به این گونه گستره‌ها به شمار می‌رود. لذا به منظور شناسایی و پهنه‌بندی چنین گستره‌هایی، نیاز به شناخت خصیصه‌های مؤثری است که بتوان آن‌ها را در سکونتگاه‌های شهری بررسی کرد. در جدول زیر دیدگاه‌ها و شاخص‌های مختلف در زمینه شکل‌گیری محلات فقیر آمده است:

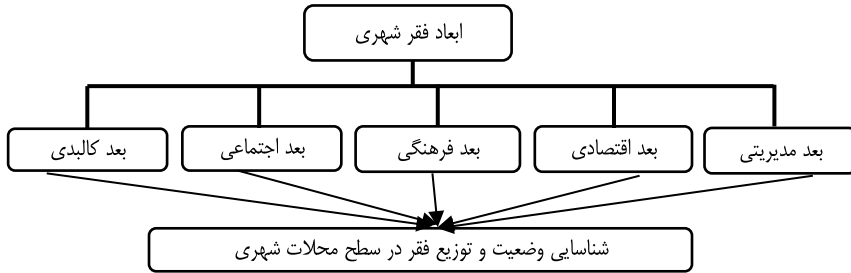
جدول شماره (۱) دیدگاه‌های مختلف و شاخص‌های شکل‌گیری محلات فقیرنشین

منابع	معیارهای شکل‌گیری محله‌های فقیرنشین	دیدگاه‌ها
شکوئی ۱۳۷۲، زاهد زاهدانی ۱۳۶۹، ممتاز ۱۳۸۸، جواهری پور ۱۳۸۲، هیراسکار ۱۳۸۶	تغییر در نحوه استفاده از زمین کمبود مسکن و عدم تعمیر و نگهداری آن‌ها مهاجرت کارگران روستایی به شهر	اکولوژیک
شیخی ۱۳۸۰، ربانی ۱۳۸۹، هیراسکار ۱۳۸۸	عدم سرمایه‌گذاری به منظور توسعه اشتغال مهاجرت روستاییان به شهرها	دوره تسلسل فقر و حاشیه‌نشینی
شیخی ۱۳۸۰، صرافی ۱۳۸۲	عدم برآورده شدن نیاز اجتماعی مهاجرت روستاییان به شهرها عدم امکان تامین مسکن توسط فقرای شهری ناکارآمدی بازارهای رسمی زمین و مسکن	نیازهای اساسی
شکوئی ۱۳۸۵، جاج یوسفی ۱۳۸۲، ایراندوست ۱۳۸۹، ایراندوست و صرافی ۱۳۸۶، پیران ۱۳۷۳، قرقلو ۱۳۸۸	جمعیت زیاد خانواده‌های فقیرنشین بی‌انگیزی، بی‌نظمی اجتماعی در میان فقیران مهاجرین نورسیده به منظور یافتن شغل گسترش شکاف فقر و عوامل کلان اقتصادی نبود نظارت و کار در جامعه سنتی	لیبرال
ایراندوست ۱۳۸۹، شکوئی ۱۳۸۵، پیران ۱۳۷۰	شکاف زیاد فقیر و غنی در شهر به دلیل ضعف نظام نامتعادل سرمایه‌داری سطح پایین دستمزدهای کارگران اراده سرمایه‌گذاری برای مقابله با گرایش فزاینده کاهش مصرف در اقتصاد سرمایه‌داری کاهش سرمایه‌گذاری در تجهیزات	رادیکال
ازکیا ۱۳۸۸، شبیک ۱۳۸۳، پیران ۱۳۷۳، شکوئی ۱۳۸۵	وابستگی مرکز به پیرامون افزایش شهرنشینی و رشد شهرها	وابستگی
پیران ۱۳۷۰، شبیک ۱۳۸۳، پیران ۱۳۷۳، شکوئی ۱۳۸۵	بهره‌کشی از طبقات پایین تجمع ثروت و قدرت در یک شهر	اقتصاد سیاسی
UN-HABITAT 2003 و UNHABITAT 2007 و ایراندوست ۱۳۸۹	دیدگاه استعماری نسبت و سلب مالکیت مشکل قوانین سبب به حاشیه راندن اقتصاد هزینه زیاد رسمی کردن	لیبرال جدید

ماخذ: ایراندوست و همکاران، ۱۳۸۶: ۴۸

واکاوی در مکاتب مختلف حاکی از آن است که؛ زمینه‌ها، سازوکارها و فرایندهای متفاوتی در شکل‌گیری ابعاد فضایی فقر شهری دخیل هستند که با توجه به شرایط عام و خاص حاکم بر هر مکانی، مکانیسم عملی شکل‌گیری و بروز آن نیز متفاوت جلوه می‌کند. نتیجه بحث این‌که می‌توان به جرئت بیان کرد، شاخص‌های فوق در شهرهای کشور ما نیز به نوعی مشاهده می‌شود و بخشی از مشکلات موجود، ناشی از همین عوامل است. این عوامل را در قالب چارچوب مفهومی زیر می‌توان تجمیع کرد که مبنای کار در این پژوهش هستند (شکل ۱).

شکل شماره (۱): مدل مفهومی پژوهش

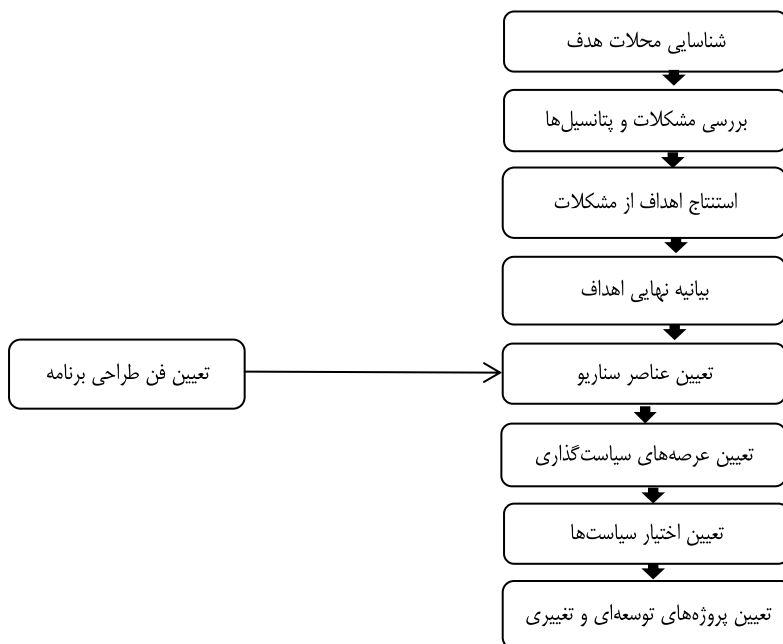

۴. روش شناسی تحقیق

الف) الگوی حاکم بر تحقیق

با توجه به کاربردی بودن پژوهش، روش تحقیق از نوع تحلیلی - کاربردی است. داده‌های پژوهش با استفاده از روش‌های کتابخانه‌ای- اسنادی نظیر مشاهده اسناد، مستندات، کتاب‌ها، مقالات، پایان‌نامه‌ها، طرح‌های فرادست از جمله طرح تفصیلی، بلوک‌های آماری و نقشه‌های کاربری اراضی گردآوری شده است. در ادامه برای دستیابی به اهداف پژوهش داده‌های جمع‌آوری شده که به صورت خام بوده، به شاخص تبدیل شده‌اند. در راستای هدف اول پژوهش، محلات دارای فقر شهری، با استفاده از ۵۰ شاخص اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، فرهنگی و مدیریتی با به‌کارگیری آمار فضایی (بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۰ و نقشه پایه کاربری اراضی شهری) در محیط نرم‌افزاری ArcGIS، SPSS و EXCEL شناسایی شدند. در ادامه روند کار برای این‌که شاخص‌ها قابلیت مقایسه داشته باشند توسط روش نمره Z استاندارد شده، وزن‌دهی شاخص‌ها براساس نظر اساتید و سپس براساس روش تاپسیس، رتبه‌بندی محلات صورت گرفت. آن‌گاه با توجه به رتبه محلات، دو محله مسئله‌دار (دارای فقر شهری) به‌منزله محلات هدف تحقیق حاضر انتخاب شده‌اند و در نهایت با استفاده از تکنیک تحلیل عرصه‌های تصمیم‌گیری مرتبط (AIDA) در راستای هدف دوم پژوهش، به ارائه پروژه‌های راهبردی به‌منظور توسعه محلات دارای فقر، متناسب با ویژگی‌های محلات پرداخته شده است.

نمودار (۱): روش کار

ب) محیط شناسی تحقیق

منطقه ۷ یکی از مناطق واقع در پهنه مرکزی شهر تهران با جمعیتی معادل ۳۲۹ هزار نفر، ۱۵۴۰ هکتار وسعت دارد که ۲/۱٪ مساحت کل شهر تهران است، از لحاظ وسعت مقام پانزدهم را در بین مناطق شهر تهران داراست. این منطقه که در قلب تهران قرار گرفته است دارای ۵ ناحیه و ۱۹ محله (مجیدیه - دبستان، قصر، حشمتیه، باغ صبا - سهروردی، گرگان، نظام‌آباد، عباس‌آباد - اندیشه، نیلوفر، خاقانی - امجدیه، بهار، دهقان، شارق شرقی، شارق غربی، ارامنه شمالی، ارامنه جنوبی، خواجه نصیر - حقوقی، کاج، خواجه نظام شرقی و خواجه نظام غربی) است. منطقه هفت شهرداری تهران از شمال همجوار مناطق ۳ و ۴ از شرق با منطقه ۸، از غرب با منطقه شش و از جنوب با مناطق ۱۲ و ۱۳ شهرداری تهران همسایه است. مرز شمالی منطقه ۷ تهران بزرگراه رسالت، مرز شرقی خیابان‌های مجیدیه (استاد حسن بنا) و سبلان، مرز جنوبی خیابان‌های انقلاب و دماوند و مرز غربی آن بزرگراه مدرس و خیابان شهید دکتر مفتاح است.

ج) شاخص‌ها و متغیرهای تحقیق

شاخص‌های مورد استفاده در این تحقیق که بیانگر وضعیت محلات دارای فقر شهری منطقه ۷ شهر تهران است در قالب ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و مدیریتی به کار گرفته شده است که ابتدا به وسیله این شاخص‌ها محلات دارای فقر شهری منطقه ۷ شناسایی و سپس پروژه‌هایی راهبردی ارائه شده است.

جدول (۱): شاخص‌های استفاده شده در تحقیق

شاخص‌های شناسایی محلات دارای فقر شهری				
شاخص‌های مدیریتی	شاخص‌های کالبدی	شاخص‌های اقتصادی	شاخص‌های فرهنگی	شاخص‌های اجتماعی
تعداد مساجد	نسبت واحد در قطعه	نرخ فعالیت عمومی	سرانه فضاهای آموزشی	میزان تراکم جمعیت
تعداد سازمان‌های مردمی (NGO)	نسبت تعداد طبقات به تعداد زیربنای ساختمان	نرخ جمعیت غیرفعال از نظر اقتصادی	سرانه فضاهای ورزشی	تعداد خانوار
تعداد شورایی‌ها	تراکم خالص مسکونی	نرخ بیکاری	سرانه پارک و فضای بازی	بعد خانوار
تعداد حسینیه‌ها	تراکم ناخالص مسکونی	نرخ اشتغال	سرانه مدارس آموزش دینی	نسبت سالخوردگی جمعیت
	تراکم خانوار	نرخ فعالیت اقتصادی	سرانه فرهنگی - هنری	نسبت جمعیت بی‌سواد به کل جمعیت
	میزان فشردگی بافت	بار تکفل خالص (اقتصادی)	تعداد موسسات آموزش عالی	تراکم خانوار در واحد مسکونی
	میانگین سطح قطعات	بار تکفل ناخالص (عمومی)	سرانه مساجد	نسبت وابستگی جمعیت
	سرانه مسکونی			نسبت جمعیت باسواد به کل جمعیت
	سرانه زمین شهری			نسبت باسوادی
	درصد مساحت کاربری‌های آموزشی، درمانی، ورزشی، تجاری، فرهنگی - هنری، مذهبی، صنایع و کارگاه فضای سبز، اداری و جهانگردی			نسبت تعداد موسسات آموزشی به کل جمعیت
	نسبت بافت فرسوده محلات به کل منطقه			نسبت جنسی جمعیت
				نسبت جوانی جمعیت

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴

۵. تجزیه و تحلیل و ارائه یافته‌های تحقیق

الف) شناسایی و تعیین محلات مسئله‌دار و دارای فقر شهری و انتخاب محله

هدف برنامه‌ریزی

در این پژوهش، به منظور شناسایی محلات مسئله‌دار از بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۰ منطقه ۷ شهر تهران در محیط نرم‌افزار ArcGIS، SPSS و EXCEL استفاده شده است. معیارهای شناخت محلات مسئله‌دار، ابتدا توسط ۵۰ شاخص در قالب پنج بعد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و مدیریتی مشخص شدند و در ادامه با بهره‌گیری از مدل تاپسیس، نقشه‌های سطح بندی محلات ۱۹ گانه منطقه در هر یک از شاخص‌ها و در نهایت نقشه وضعیت کلی محلات (در همه شاخص‌ها)، در ۵ طیف بسیار نامطلوب، نامطلوب، متوسط، مطلوب و بسیار مطلوب تهیه شد.

جدول (۲): رتبه‌بندی و میزان برخورداری محلات منطقه ۷

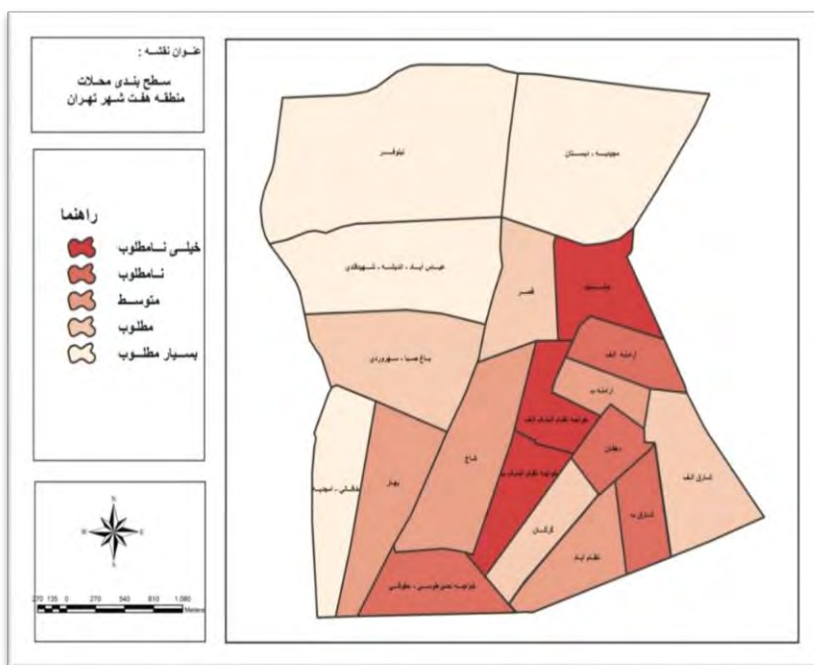
محلات	امتیاز نهایی براساس مدل تاپسیس	رتبه	وضعیت
خواجه نظام‌الملک غربی	۹۹,۶	۱	خیلی نامطلوب
خواجه نظام‌الملک شرقی	۱۰۳,۲	۲	خیلی نامطلوب
حشمیه	۱۱۳,۵	۳	خیلی نامطلوب
دهقان	۱۱۵,۷	۴	نامطلوب
ارامنه شمالی	۱۱۷,۵	۵	نامطلوب
شارق غربی	۱۲۳,۱	۶	نامطلوب
خواجه نصیر - حقوقی	۱۶۱,۳	۷	نامطلوب
ارمنه جنوبی	۱۶۲,۹	۸	متوسط
بهار	۱۸۹,۷	۹	متوسط
کاج	۱۹۳,۸	۱۰	متوسط
نظام‌آباد	۲۲۲,۸	۱۱	متوسط
باغ صبا - سهروردی	۲۲۳,۸	۱۲	مطلوب
گرگان	۲۴۴,۴	۱۳	مطلوب
شارق شرقی	۲۴۸,۰	۱۴	مطلوب
قصر	۲۷۹,۵	۱۵	مطلوب
عباس‌آباد - اندیشه	۳۶۲,۲	۱۶	بسیار مطلوب
خاقانی - امجدیه	۴۲۶,۱	۱۷	بسیار مطلوب
مجیدیه - دبستان	۴۵۵,۹	۱۸	بسیار مطلوب
نیلوفر	۴۷۴,۶	۱۹	بسیار مطلوب

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴

با توجه به جدول شماره ۲ امتیازهای مدل تاپسیس ثابت می‌کند که در مجموع از ۱۹ محله منطقه، سه محله (حشمتیه، خواجه نظام غربی (الف) و خواجه نظام شرقی (ب)) در وضعیت بسیار نامطلوب کیفیت زندگی به لحاظ شاخص‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و مدیریتی قرار دارند. لازم به ذکر است که در این پژوهش محلات منطقه هفت تهران با همدیگر مقایسه شدند و با توجه به مطالعات اولیه محققین و مقایسه با سایر مناطق شهر تهران به‌طور کلی از استانداردهای موجود شهری فاصله دارد. بر اساس مطالعات تفصیلی‌تر در این تحقیق دو محله خواجه نظام غربی و خواجه نظام شرقی به دلیل شرایط فقر شهری همگن‌تر و از لحاظ جغرافیایی نزدیک به هم هستند به‌مثابه محلات هدف و مسئله‌دار (دارای فقر شهری) منطقه ۷ انتخاب شده‌اند.

شکل (۱): نقشه وضعیت فقر شهری در محلات منطقه ۷ شهر تهران

ب) برنامه‌ریزی راهبردی توسعه محلات هدف با استفاده از تکنیک آیدا (AIDA) تکنیک تحلیل عرصه‌های تصمیم‌گیری مرتبط یکی از تکنیک‌های مهم نظام برنامه‌ریزی راهبردی شهری است که از نظر تئوری سابقه چندانی ندارد. تفکر نظام برنامه‌ریزی استراتژیک و تکنیک‌های کاربردی مرتبط با آن در کشور های ایالات متحده از اوایل دهه ۱۹۵۰ و در کشور انگلستان از اوایل دهه ۱۹۷۰ میلادی آغاز شد و همچون نقطه عطفی در برنامه‌ریزی از دهه ۱۹۸۰ میلادی در کشور انگلستان به آن توجه شد.

زمینه‌های موضوعی کاربرد آن نیز با استفاده از روش‌های جدید تعیین روابط پیچیده بین جنبه‌های مختلف برنامه‌ریزی و به‌خصوص در مورد ایجاد سیاست‌های برنامه‌ای ساختاری و استفاده از قاعده کلی انتخاب استراتژیک به منظور غلبه بر پیچیدگی مشکلات تأکید دارد.

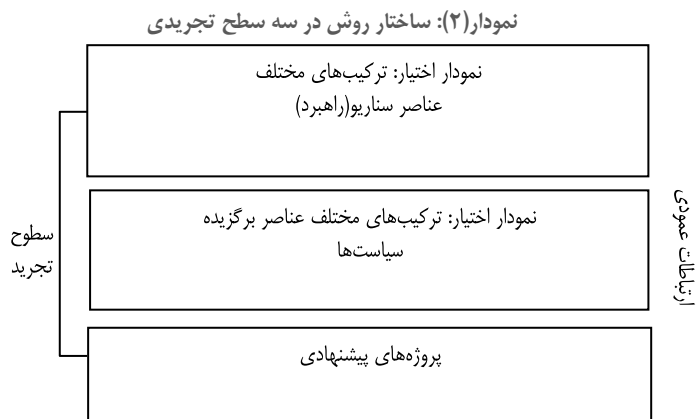
این تکنیک در نظام برنامه‌ریزی استراتژیک، تکنیک مهمی محسوب می‌شود. این تکنیک در مرحله طراحی (شامل تعیین اختیار سیاست‌های اصلی، تولید استراتژی‌های آلترناتیو و تهیه برنامه) و در زمینه کاربرد توصیفی و پیش‌گویانه به کار می‌رود. این تکنیک با زمینه تئوریک تجربی و در زمینه‌های غیر فضایی به‌ویژه فعالیت‌های اقتصادی به کار می‌رود.

میدان وسیعی که در فرآیند برنامه‌ریزی وجود دارد، سبب می‌شود که اتخاذ تصمیم در مورد یک پدیده با مشکل، تأثیراتی بر تصمیمات اتخاذ شده در مورد سایر پدیده‌ها بگذارد و تکنیک فوق به‌روشنی این ارتباطات را بیان می‌کند. این تکنیک تصویری، راه‌حل‌های مناسب ترکیبی را از میان تعداد زیادی از ترکیب انتخابات متفاوت تولید می‌کند و در یک زمان به کلیه عرصه‌های تصمیم‌گیری توجه می‌شود.

در این تکنیک به طور کلی تدوین اهداف بر اساس مسائل و مشکلات، تعیین راهبردها و ارائه پیشنهادات که در سه سطح تجریدی و ارتباطات افقی و عمودی انجام می‌گیرد (کلانتری خلیل‌آباد، ۱۳۸۴). در بالاترین سطح، عناصر سناریو و در سطح میانی عرصه‌های سیاستگذاری که دارای جزئیات بیشتری است، قرار دارند،

در پایین‌ترین سطح پروژه‌های پیشنهادی که به منزله بیانیه اقدام‌ها تلقی می‌شوند قرار می‌گیرند.

مأخذ: دانشپور، ۱۳۷۵

۱) شرح روش کار در تکنیک تحلیل عرصه‌های تصمیم‌گیری مرتبط در شش گام به شرح زیر است:

گام اول) تعیین راهبردها از اهداف

اهداف از توصیف و تحلیل وضع موجود و برای پاسخگویی به مسائل موجود، تدوین می‌شوند. در فرآیند طراحی برنامه، راهبردها به‌چمثابه عرصه‌های کلی و فراگیر مربوط به توسعه که اتخاذ تصمیم در مورد آن‌ها الزامی است از درون اهداف تعیین می‌شوند و هر راهبرد در بردارنده یک یا چند هدف است.

جدول (۳): تعیین اهداف برنامه‌ریزی بر اساس مشکلات و پتانسیل‌های محلات دارای فقر شهری تحقیق

زمینه کلی	موضوعات فرعی	پتانسیل‌ها	مشکلات برنامه ریزی	علت	اهداف برنامه‌ریزی	
					با تجلی کالبدی	فاقد تجلی کالبدی
ساختار مدیریتی	عاملان تصمیم‌گیری	فعال شدن شهرداری ناحیه	- تعدد مراکز تصمیم‌گیری - عدم اقتدار کامل شهرداری ناحیه - بی‌ثباتی مدیریتی	- فقدان سیاست در تصمیم‌گیری واحد - فقدان تجربه کارشناسی در کارکنان شهرداری - فقدان مرکز محله	-	- تقویت سیستم مدیریت محله - ایجاد هماهنگی بین دستگاه‌های موثر در محله - برنامه ریزی صحیح برای محله
		فعال شدن شورایی‌ها				
		وجود تشکیلاتی در سطح ملی در زمینه نوسازی و بهسازی بافت				
	اسناد و ابزار سیستم تصمیم‌گیری	تصویب سند تفصیلی		- عدم توجه به خصوصیات خاص محله - عدم وجود کارشناسان باتجربه	- تأسیس مکان‌های خاص برای NGOها	- استفاده از مشاوران حرفه‌ای و فنی محلی - جلب مشارکت محلی
جمعیتی		وجود نیروی کار جوان جوانی جمعیت انسجام اجتماعی میان ساکنین قدیمی	- وجود ناهمگونی در هرم سنی جمعیت - وجود افراد مسن در محله	- مهاجرت جوانان از محله به منظور دستیابی به شغل بهتر - کمبود امکانات و خدمات	- توسعه خدمات رفاه عمومی	- حفظ جمعیت بافت - بازگشت جمعیت بومی - آموزش همگانی
ساختار اجتماعی	تحصیلات	وجود برخی افراد با تحصیلات عالی در محله	- سواد پایین افراد ۳۵ درصد جمعیت بی‌سواد	- نبود امکانات آموزشی - نبود خدمات فرهنگی	- توسعه و جانمایی مراکز آموزش عالی	- آموزش نیروی کار ماهر
فرهنگی		وجود سرای محله و تنوع برنامه‌ها برگزاری کارگاه‌های آموزشی	- کمبود فضای آموزشی	- کمبود امکانات، خدمات - عدم آگاهی و درصدهای بالای جمعیت - مشکلات معیشتی مردم - مشارکت پایین مردم - عدم سرمایه‌گذاری دولت	- توسعه امکانات و خدمات عمومی	- ایجاد تشکل‌های مردمی - افزایش سطح فرهنگ خانوارها
			- کمبود فضای ورزشی			
			- کمبود فضای سبز			
			- کمبود فضای مذهبی			
			- کمبود فضای فرهنگی-هنری			
			- تعداد پایین مراکز درمانی و بهداشتی			

		- عدم توجه مدیران محله	- نبود موسسات آموزش عالی - فقدان تنوع فعالیتی - پایین بودن سطح فرهنگی			
		- بیکاری - بالا بودن هزینه ها - بالا بودن قیمت زمین - عدم تخصص و مهارت کاری - ۱۷ درصد جمعیت غیرفعال از نظر اقتصادی	- پایین بودن قیمت زمین - تفاوت زیاد قیمت زمین در سطح محله - سطح اقتصادی و معیشتی پایین ساکنین - ۳۵ درصد جمعیت وابسته به سرپرست خانوار (بار تکفل بالا)	وجود نیروی کار جوان بالا بودن نرخ فعالیت اقتصادی وجود پتانسیل های سرمایه گذاری وجود درصد بالای کاربری های کارگاهی و صنایع	ساختمان اقتصادی	
	-	- فرسودگی بافت - عدم مشارکت مردم - ضعف مدیریتی - عمر زیاد ساختمان ها و بی توجهی و عدم بضاعت مالی ساکنان در سرمایه گذاری ساخت و ساز	- ۶۸ درصد بافت محله فرسوده است - متراژ پایین واحدها (زیر ۱۰۰ متر) - وجود ساختمان های مخروبه - پایین بودن کیفیت ابنیه	بالا بودن مساحت قطعات ریزدانه برای تجمیع بالا بودن قطعات کمتر از ۴ طبقه	مسکن	
	- افزایش خدمات رفاهی و زیربنایی - توزیع بهینه خدمات رفاهی و زیربنایی	- کمبود خدمات و توزیع فضایی نامناسب آن ها	- عدم وجود سلسله مراتب خدماتی	امکان توسعه و بالا بردن سطوح خدماتی در زمین های خالی	خدمات عمومی	ساختمان کالبدی
	- افزایش اعتبارات عمرانی - تقویت سیستم مدیریت محله	- توسعه زیرساخت های درون بافت	- پایین بودن سطوح خدماتی - آلودگی ناشی از دفع ناصحیح زباله	سرمایه گذاری اولیه توسط دولت با صرفه بودن سرمایه گذاری های بعدی	زیرساختها	
	- برقراری تعادل بین معابر اصلی و فرعی	- عرض کم معابر (زیر ۶ متر) - عدم وجود سلسله مراتب معابر	- مشکل تردد وسایل نقلیه - ارتباط نامناسب معابر فرعی و اصلی - نقوذناپذیری بافت محله	وجود سلسله مراتب نسبی در شبکه معابر	شبهه ارتباطی	

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴

گام دوم) تولید سناریوهای ممکن

با توجه به مفاهیم موجود در هر یک از اختیارهای دوگانه راهبردها، عدم ناسازگاری دو به دوی آنها بررسی و ماتریس اختیار شامل راهبردها، اختیارها و موانع اختیار، ترسیم شده است.

گام سوم) ارزیابی و انتخاب سناریوی برتر

به منظور انتخاب سناریوی برتر عمل ارزیابی در مورد سناریوهای تولیدشده انجام و کلیه سناریوهای ممکن تولیدشده براساس اختیارهای آنها که به صورت علامت مثبت و منفی نشان داده می‌شوند با هم مقایسه و در نتیجه سناریو برتر انتخاب می‌شود.

گام چهارم) تعیین عرصه‌های سیاستگذاری از اهداف و راهبردها

عرصه‌های سیاستگذاری، عرصه‌های ملموس‌تر توسعه هستند که تصمیم‌گیری درباره آنها ضرورت دارد. عرصه‌های سیاستگذاری و نیز راهبردها، در نتیجه دوره‌های متعدد تدوین از اهداف حاصل می‌شوند. این فرآیند تدوین نیازمند درجه قابل قبولی از توافق، حاصل ملاحظه تشخیصی، مابین راهبردها و اختیارهای آن از یک سو و عرصه‌های سیاستگذاری و اختیارهای آن از سوی دیگر است. عرصه‌های سیاستگذاری همچون نقطه شروع دستیابی به پروژه‌های اجرایی نقش واسطه را در رهیافت سه سطحی انتخاب استراتژیک بازی می‌کند.

جدول (۴): تعیین راهبردها و عرصه‌های سیاستگذاری منتج از اهداف

عرصه سیاستگذاری	راهبرد	اهداف برنامه‌ریزی		کد استراتژی
		فاقد تجلی کالبدی	با تجلی کالبدی	
- تقویت روحیه مشارکت - ارتقای سطح آگاهی ساکنان - جلوگیری از خروج ساکنان اصیل و بومی - توسعه ساختارهای اجتماعی	- اصلاح ساختار اجتماعی	- حفظ جمعیت بافت - جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه افراد غیربومی - تشویق و بازگرداندن ساکنان بومی به بافت - افزایش روحیه مشارکت	-	۱
- ایجاد هماهنگی بین دستگاه‌های موثر - تقویت و تجهیز مدیریت اجرایی و فنی	- اصلاح ساختار مدیریت محله	- تقویت سیستم مدیریت محله - ایجاد هماهنگی بین دستگاه‌های موثر در امر برنامه‌ریزی - استفاده از نیروهای متخصص در امر برنامه‌ریزی - استفاده از مشاوران حرفه‌ای و فنی محلی	-	۲
- توانمندسازی اقتصادی ساکنین - متنوع سازی بسته‌های حمایتی از نوسازی - تجمیع قطعات ریزدانه در بافت فرسوده	- نوسازی کالبدی (مشارکت محور)	-	- بهسازی و نوسازی مسکن فرسوده	۳
- مصالح و تکنیک‌های ساختمانی - تدوین ضوابط ومقررات بهسازی و نوسازی بافت فرسوده	- بازسازی و مرمت فضاهای فرسوده	-	- تخریب فضاهای بی‌ارزش و مرمت فضاهای ارزشمند	۴
- ارتقای کیفیت دسترسی - تعریض معابر	- اصلاح شبکه معابر	-	- برقراری تعادل بین معابر اصلی و فرعی	۵
- ارتقای امکانات آموزشی - فرهنگی - جذب متخصصین آموزشی	- رشد آگاهی‌های عمومی	- آموزش همگانی و افزایش سطح فرهنگ خانوارها	-	۶
- متنوع سازی فعالیت رفاه عمومی - تجهیز فعالیت‌های آموزشی به امکانات روز	- توسعه سطح خدمات آموزشی و رفاه عمومی - ارتقای کیفی سطح خدمات آموزشی و رفاه عمومی	-	- توسعه امکانات و خدمات عمومی - افزایش خدمات رفاهی و زیربنایی	۷
- ایجاد زمینه‌های اشتغال - اعطای وام خود اشتغالی	- اصلاح ساختار اقتصادی - وضعیت اشتغال	- افزایش فرصت‌های اشتغال - آموزش نیروی کار ماهر	-	۸

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴

گام پنجم) تعیین اختیارات سازگار

با توجه به مفاهیم موجود در هر یک از اختیارات مربوط به عرصه‌های سیاستگذاری عدم تطابق دو به دو آنها بررسی می‌شوند و اختیار عرصه‌های سیاستگذاری و راهبردها در یک ماتریس اختیار که در بردارنده ارتباطات افقی مابین عرصه‌های سیاستگذاری است، درج می‌شوند. در این جا نیز همچون راهبردها، جامعیت و فراگیری و استقلال محتوایی عرصه‌های سیاستگذاری و تدوین همه آنها در یک سطح تجرید برای بررسی ارتباطات افقی مابین آنها از یک طرف و ارتباطات عمودی با سطوح بالاتر و پایین تر تجرید از سوی دیگر وجود دارد. با استفاده از ماتریس تدوین سیاست اختیاراتی از عرصه‌های سیاستگذاری که با هر یک از استراتژی‌های سناریوی برتر ناسازگارند، مشخص می‌شوند و سپس نتایج حاصل از بررسی سازگاری اختیاراتی عرصه‌های سیاستگذاری با یکدیگر از ماتریس (موانع اختیار بین عرصه‌های سیاستگذاری) استخراج و در ماتریس تدوین سیاست درج می‌شوند. در صورت ناسازگاری آن قدر اختیارات جابه‌جا می‌شوند تا ترکیب سازگار حاصل شود. نتیجه این فرآیند تعیین عرصه‌های سیاستگذاری و اختیاراتی آن در سناریوی برتر است.

جدول (۵): تدوین اختیار عرصه‌های سیاستگذاری در برنامه راهبردی توسعه محلات خواجه نظام الملک

ردیف	راهبردها	اختیار استراتژی	شماره اختیار	عرصه سیاستگذاری	اختیار سرپرست
۱	اصلاح ساختار اجتماعی	بلی	۱	روحیه مشارکت	افزایش
			۲	ارتقا سطح آگاهی ساکنان	بلی
۲	اصلاح ساختار مدیریت محله	بلی	۳	ایجاد هماهنگی بین دستگاههای موثر	بلی
			۴	مدیریت اجرایی و فنی	افزایش
۳	نوسازی کالبدی(مشارکت محور)	بلی	۵	توانمندسازی اقتصادی ساکنین	افزایش
			۶	تجمع قطعات ریزدانه در بافت فرسوده	افزایش
۴	بازسازی و مرمت فضاهای فرسوده	بلی	۷	مصالح و تکنیک‌های ساختمانی	افزایش
			۸	بالا بردن بسته های حمایتی از نوسازی	افزایش
۵	اصلاح شبکه معابر	بلی	۹	کیفیت دسترسی	بلی

		۱۰	تعریض معابر	افزایش
۶	رشد آگاهی‌های عمومی	۱۱	امکانات آموزشی - فرهنگی	ارتقا
		۱۲	جذب متخصصین آموزشی	بلی
۷	توسعه سطح خدمات آموزشی و رفاه عمومی	۱۳	فعالیت رفاه عمومی	بلی
		۱۴	فعالیت آموزشی	بلی
۸	اصلاح ساختار اقتصادی	۱۵	اعطای وام خود اشتغالی	بلی
		۱۶	ایجاد زمینه‌های اشتغال	افزایش

ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴

گام ششم) تعیین پروژه‌های پیشنهادی

نتایج اجرایی عرصه‌های سیاستگذاری پروژه‌ها هستند که به‌مثابه اجزاء تشکیل دهنده برنامه توسعه تلقی و در آخرین سطح از سطوح سه گانه تجرید واقع می‌شوند. در این تکنیک، جهت تعیین پروژه‌های پیشنهادی از کل (راهبردها) شروع و به جزء (پروژه‌ها) ختم می‌شود. عناوین کلی پروژه‌ها به تفکیک عرصه‌های سیاستگذاری مشخص می‌شوند و سپس از درون این عناوین کلی، پروژه‌های اجرایی^۱ و تغییر^۲ مشخص و پروژه‌های تغییر خود در سه دسته مکانی،^۳ رفتاری^۴ و فعالیتی^۵ تقسیم می‌شوند (کلاتری خلیل‌آباد، ۱۳۷۸). جدول شماره (۶) بیانگر پروژه‌های در نظر گرفته شده برای رسیدن به اهداف مورد نظر محلات خواجه نظام غربی و شرقی (محلات دارای فقر شهری) است.

۱. پروژه‌هایی که در زمین‌های خالی و بدون فعالیت احداث می‌شود.

۲. این پروژه‌ها به سه دسته پروژه‌های تغییر مکانی، تغییر رفتاری و تغییر فعالیتی تقسیم می‌شوند.

۳. پروژه‌هایی که به موجب آن فعالیتی از مکان به مکان دیگر انتقال می‌یابد.

۴. پروژه‌هایی که به منظور افزایش بازدهی فعالیت در همان مکان پیشین اجرا می‌شود.

۵. پروژه‌هایی که تغییر فعالیت در مکان قبلی را به همراه دارد.

جدول (۶): تولید پروژه‌های راهبردی

کد راهبرد	راهبرد	اختیار عرصه راهبرد	عرصه سیاستگذاری	اختیار عرصه سیاستگذاری	عنوان پروژه کلی	توسعه‌ای	تولید پروژه‌ها		
							تغییری		
							مکانی	رفتاری	فعالیتی
۱	اصلاح ساختار اجتماعی	بلی	روحیه مشارکت	افزایش	برگزاری کارگاه‌های آموزشی	افزایش سطح خدمات		افزایش امنیت	تأسیس NGOها در محل
			ارتقای سطح آگاهی ساکنان	بلی					
۲	اصلاح ساختار مدیریت محله	بلی	ایجاد هماهنگی بین دستگاه‌های موثر	بلی	بالا بردن سطح آگاهی			برگزاری کلاس‌های آموزشی	
			مدیریت اجرایی و فنی	افزایش					
۳	نوسازی کالبدی (مشارکت محور)	بلی	توانمندسازی اقتصادی ساکنین	افزایش	اعمال سیاست‌های تشویقی در نوسازی			- اعطای تسهیلات ویژه به پروژه‌های تجمیعی - سهولت در اخذ پروانه ساختمانی	
			تجمع قطعات ریزدانه در بافت فرسوده	افزایش					
۴	بازسازی و مرمت فضاهای فرسوده	بلی	مصالح و تکنیک‌های ساختمانی	افزایش	ایجاد ساختمان با مصالح جدید و یا دوام			بازسازی و مقاوم سازی ساختمان‌های قابل نگهداری	
			بالا بردن بسته های حمایتی از نوسازی	افزایش					
۵	اصلاح شبکه معابر	بلی	کیفیت دسترسی	بلی	تقویت شبکه های ارتباطی	تعریض معابر خیابان‌های شیخ صفی و اجاره‌دار		- اصلاح کیفیت دسترسی‌های سواره و پیاده - اصلاح شبکه‌های روشنایی در معابر	تأمین روشنایی مناسب در خیابان‌های شیخ صفی و اجاره‌دار
			تعریض معابر	افزایش					
۶	رشد آگاهی‌های عمومی	بلی	امکانات آموزشی - فرهنگی	ارتقا	گسترش امکانات آموزشی- فرهنگی	احداث موسسات آموزشی- فرهنگی		ارتقای کیفی سطح آموزش	
			جذب متخصصین آموزشی	بلی					
۷	توسعه سطح خدمات آموزشی و رفاه عمومی	بلی	فعالیت رفاه عمومی	بلی	تأمین کمبود مجموعه فضاهای درمانی، سبز، فرهنگی و ورزشی	احداث موسسات آموزش عالی		احداث مراکز خدماتی- فرهنگی	
			فعالیت آموزشی	بلی					
۸	اصلاح ساختار اقتصادی	بلی	اعطای وام خود اشتغالی	بلی	- احداث و توسعه مراکز تجاری - اعطای وام بلاعوض	احداث کارگاه‌ها و فضاهای تجاری		ارتقای سطح کیفی بازار	
			ایجاد زمینه‌های اشتغال	افزایش					

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴

۵. نتیجه‌گیری

وضعیت گسترش فقر در شهرهای ایران الگوهای متفاوتی دارد و با توجه به اهمیت این مسئله، جلوگیری از گسترش این پدیده، نیازمند شناخت دقیق پهنه‌های فقیر در شهرهاست. در همین راستا مطالعه فقر شهری، زمینه تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی صحیح به منظور کاهش مشکلات مرتبط با فقر و محرومیت را برای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مدیران در محلات شهری فراهم می‌آورد. رویه و عمل برنامه‌ریزی و برنامه‌های کاهش فقر، امروزه هم در سطح علمی و هم در سطح عملی به سوی تأکید بر تمرکززدایی، دیدگاه از پایین به بالا، به‌کارگیری دانش بومی، مقتدرسازی شهروندان و برنامه‌ریزی همیارانه با حفظ تعادل در بین سه کنشگر اصلی یعنی جامعه مدنی، دولت و بخش خصوصی تأکید دارد. محلات شهری به‌مثابه کوچک‌ترین اجزاء در نظام تقسیمات درون شهری، در راستای دستیابی به شیوه‌های اداره بهینه اجتماعات شهری ممکن است نقش مهمی در افزایش پایداری شهری داشته باشند. از سوی دیگر با توجه به رشد فزاینده و شکل‌گیری چالش‌ها و مشکلاتی که در محلات شهری در دهه‌های اخیر به وجود آمده است، این مهم را آشکار کرده است که رسیدن به شهری پایدار مستلزم پایداری در تک تک اجزای شهر است که محلات، نمود عینی و قابل درک از جزئیات شهر هستند که پایداری در آن‌ها منجر به پایداری شهر می‌شود، بنابراین اهمیت و ضرورت توجه به مسئله توسعه محله‌ای در شهرها مطرح می‌شود. براساس نتایج حاصل از این پژوهش که بر مبنای اطلاعات بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۰ و نقشه کاربری اراضی منطقه ۷ شهر تهران توسط ۵۰ شاخص در قالب ۵ بعد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و مدیریتی انجام گرفته است دو محله خواجه نظام غربی و شرقی به‌منزله محلات دارای فقر شهری در منطقه شناسایی شدند. با در نظر گرفتن این نگرش و با توجه به نارسایی زیرساخت‌های موجود در محلات دارای فقر شهری (مسئله‌دار) خواجه نظام غربی و شرقی و با توجه به ظرفیت‌های توسعه محله‌ای و به دنبال اعتلای کیفیت زندگی در این محلات با استفاده از تکنیک «تحلیل عرصه‌های تصمیم‌گیری مرتبط» راهبردها و پروژه‌های پیشنهادی از جمله: ایجاد سلسله

مراتب فعالیت رفاه عمومی در محلات، بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده، تعریض و ارتقای کیفیت دسترسی‌ها، درجه‌بندی و سلسله‌مراتب دسترسی‌ها، تقویت سیستم مدیریتی، بالا بردن سطح آگاهی عمومی، بالا بردن میزان مشارکت عمومی، جذب ساکنان بومی، گسترش امکانات آموزشی - فرهنگی، ارتقای سطح کیفی بازارهای محلات، افزایش کاربری‌های خدماتی هشتگانه (آموزشی، فرهنگی، درمانی و بهداشتی، گردشگری، فضای سبز، مذهبی، ورزشی، تأسیسات و تجهیزات شهری) ارائه شده است. در مجموع با اجرای اقدامات و برنامه‌های راهبردی، وضعیت فقر در سطح محلات تعدیل و به شکوفایی محلات هدف می‌انجامد.

منابع

الف) فارسی

- ارجمندنیا، اصغر (۱۳۷۰). "نظام اسکان جمعیت و نقش شهرهای میانه"، در مجموعه مقالات سمینار جمعیت و توسعه شهریور ۱۳۶۷، ج ۱، تهران، انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- ایراندوست، ک (۱۳۸۷). "جایگاه بخش غیررسمی در توانمندسازی اجتماعات فقیر"، *مجله هفت شهر*، ش ۲۳، صص ۴۰-۴۹.
- ایراندوست، کیومرث (۱۳۸۶). اسکان غیررسمی جلوه‌ای از توسعه ناپایدار شهری، رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی.
- برک پور، ناصر (۱۳۸۶). مدیریت و حکمروایی شهری، انتشارات دانشگاه هنر.
- بمانیان، محمدرضا؛ رضایی راد، هادی و منصور رضایی، مجید (۱۳۹۰). "ارزیابی خصیصه‌های اقتصادی در شناسایی گستره‌های فقر شهری با استفاده از تکنیک Delphi و AHP (شهر کاشمر)"، *فصلنامه مدیریت شهری*، بهار و تابستان، دوره ۹.
- بمانیان، محمدرضا؛ رضایی راد، هادی؛ مهردادیان، امیر (۱۳۸۸). "سنجش اثرات مهاجرت به‌مثابه مهم‌ترین عامل در تشخیص گستره فقر شهری و سکونتگاه‌های غیررسمی با استفاده از GIS"، پنجمین همایش مهاجرت در ایران، دانشگاه علوم پزشکی تهران.
- پالیزبان، س؛ جودکی، م؛ رضویان، م (۱۳۸۹). "اسکان غیررسمی و فقر مسکن، مطالعه موردی: شهر پاکدشت"، *فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط*، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر، شماره ۱.
- حاج یوسفی، علی (۱۳۸۱). "حاشیه‌نشینی شهری و فرایند تحول آن"، *فصلنامه هفت شهر*، شماره ۸، صص ۱۲-۲۴.
- حکمت نیا، حسن؛ افشانی، سید علیرضا (۱۳۸۹). "حاشیه‌نشینی و ارتکاب جرایم اجتماعی شهر یزد"، *مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، دوره ۴۲، شماره ۷۲.
- دانشپور، زهره (۱۳۷۵). تکنیک برنامه‌ریزی شهری، جزوه درسی دانشگاه شهید بهشتی.
- راغفر، حسین؛ ابراهیمی، زهرا (۱۳۸۶). "فقر در ایران طی سال‌های (۱۳۸۳-۱۳۸۶)"،

- فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۲۴، صص ۲۴-۵۵.
- رضایی، محمدرضا؛ علیان، مهدی و خاوریان، امیررضا (۱۳۹۳). "شناسایی و ارزیابی گستره‌های فضایی فقر شهر در شهر یزد"، *مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، دوره ۴۶، شماره ۳.
- رفعیان، مجتبی؛ شالی، محمد (۱۳۹۱). "تحلیل فضایی سطح توسعه‌یافتگی تهران به تفکیک مناطق شهری"، *مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، دوره ۱۶، شماره ۴.
- روستایی، شهریور؛ احدنژاد، محسن؛ اصغری زمانی، اکبر و زنگنه، علیرضا (۱۳۹۱). "الگوی تطبیقی گسترش فقر در شهر کرمانشاه در دوره ۸۵-۷۵"، *نشریه مطالعات و پژوهش‌های شهری منطقه‌ای*، دوره ۳، شماره ۱۲.
- زبردست، اسفندیار (۱۳۸۶). *بررسی تحولات نخست شهری در ایران، نشریه هنرهای زیبا* دانشکده شهرسازی پردیس دانشگاه تهران، شماره ۲۹.
- زیاری، کرامت‌اله؛ موسوی، میرنجف (۱۳۸۸). "تحلیلی بر اندازه‌گیری و تبیین خط فقر و سیاست‌های فقرزدایی در استان یزد"، *مجله جغرافیا و توسعه*، شماره ۱۵.
- صرافی، مظفر (۱۳۷۹). "شهری شدن جهان و جهانی شدن شهرها، طرح مسئله‌ای برای جنوب"، *مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۱۵۶-۱۵۵.
- صرافی، مظفر (۱۳۸۷). "ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی کشور در پرتو حکمروایی خوب شهری"، *مجله هفت شهر*، شماره ۲۳ و ۲۴.
- عرب مازار، ع و حسینی نژاد (۱۳۸۳). "برآورد میزان فقر و شدت آن در گروه‌های مختلف شغلی خانوارهای روستایی ایران"، *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، سال ۱۲، شماره ۴۵، صص ۱۱۳-۱۱۷.
- عزیزی، منصور؛ موحد، علی؛ ساسانپور، فرزانه و کرده، نعمت (۱۳۹۳). "تحلیلی بر وضعیت فقر شهری شهر مهاباد"، *فصلنامه اطلاعات جغرافیایی سپهر*، دوره ۲۳، شماره ۹۰.
- کلانتری خلیل‌آباد، حسین (۱۳۷۸). *برنامه‌ریزی مرمت بافت تاریخی شهر یزد*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهیدبهشتی.
- کلانتری خلیل‌آباد، حسین؛ حاتمی‌نژاد، حسین؛ پوراحمد، احمد (۱۳۸۷). "کاربرد تکنیک AIDA در برنامه‌ریزی شهری، مطالعه موردی مرمت بافت تاریخی شهر یزد"، *مجله جغرافیایی سرزمین*، شماره ۱۹.
- مرصوصی، ن (۱۳۸۳). "توسعه یافتگی و عدالت اجتماعی شهر تهران"، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی*، شماره ۱۴.
- مجیدی‌خامنه، بتول و علیرضا محمدی (۱۳۸۴). "درآمدی بر شناخت و سنجش فقر شهری"، *نشریه انجمن جغرافیایی ایران*، شماره ۶ و ۷.
- نظریان، اصغر (۱۳۸۸). *پویایی نظام شهری ایران*، تهران، انتشارات مبتکران.

- Amis, P. & Rakodi, C., 1995. *Urban Poverty: Concepts, Characteristics and Policies*. Habitat International, Vol. 19, No. 4, PP. 403-405.
- Berner, E., 2000. "Poverty Alleviation and the Eviction of the Poorest: towards Urban Land Reform in the Philippines", *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 24, No. 3, PP. 554-566.
- Chen, G., Chaolin, G., Fulong, W., 2006. *Urban Poverty in the Transitional Economy: a Case of Nanjing, China*, Habitat International, Vol. 1, No. 30, PP. 1-26.
- Jordan, B. & Redley, M., 1994. Polarization, Underclass and the Welfare State, Work, Employment and Society, Vol. 8, No. 2, PP. 153-176.
- Liu, Y., Wu, F., 2006. Urban Poverty Neighborhoods: Typology and Spatial Concentration under China's Market Transition, a Case Study of Nanjing, Geoforum, Vol. 37, No. 4, PP. 610-626.
- Moser, C. and Gete M. and Cacia H. (1996). *Urban Poverty Research Module II: Indicators of Urban Poverty*, Washington D. C, Working Paper, No.5.
- Piraei, K., Shafiee, Sh., 2001. "Measuring Poverty with an Emphasis on Urban Households during 1369-1375 in Mazandaran Province", *Quarterly of Economic Research*, Vol. 34, No. 1, PP. 35-46.
- Roustaei, Sh., Ahadnezhad, M., Asghari Zamani, A., Zangene, A., 2012. "The Comparative Pattern of Poverty Spread in Kermanshah City in 1996-2006 using Factor Analysis Technique", *Quarterly of Urban - Regional Studies and Research*, Vol. 3, No. 12, PP. 17-40.
- Roustaei, Sh., Ahadnezhad, M., Asghari Zamani, A., Zangene, A., 2012. "The Assessment of Physical and Social Housing Indexes in Determine of Predominantly Poor Blocks Using Factor Analysis Model (Case Study: Kermanshah City)", *Human Geography Research Quarterly*, Vol. 3, No. 81, PP. 141-156.
- World Bank, 2002. World Development Report 2001-2000 Fighting Poverty, Translation Management and Planning Organization, Publication Management and Planning Organization, Tehran.
- Zainal, N. R., Gurmit, K., Nor Aisah A. & Jamaliah M. Kh., 2012. Housing Conditions and Quality of Life of the Urban Poor in Malaysia, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 15, No. 50, PP. 827 - 838.
- Ziari, K., Mousavi, M., 2009. "Analysis of Measuring and Explaining Poverty

and Poverty Policy in Yazd["].*Province, Journal of Geography and Development*, Vol. 7, No. 15, PP. 5-20.

United Nations Population Fund "UNFPA"(2007). "State of world population 2007 unleashing the Potential of Urban Growth".www.unfpa.org.2007/12/10.

UN-Habitat (2005). Slums of the word, the face of urban poverty in the new millennium. <http://www.unhabitat.Org> /<http://www.anthropolgy.ir/> (WWW.gel.vivil.nagasaki-u.ac.JPLC/Rockengineering)